

Ciència il·lustrada i viatges sentimentals

Una interpretació dels viatges científics

Martí Domínguez

Els avantatges científics dels viatges són enormes per a un home capaç de beneficiar-se d'ells. Veu la natura treballant per ella mateixa, sense la interferència de la intel·ligència humana, i l'observa des d'una nova perspectiva; també disposa de temps lliure ininterromput per a dedicar-se als problemes nous que perpètuament criden la seua atenció. La conseqüència és que, tot i que els viatgers científics són comparativament pocs, de les seues files han sorgit una gran proporció de líders en totes les branques de la ciència.

SIR FRANCIS GALTON, «The art of travel» (1867)

«No es viatja per arribar, sinó per viatjar» escriu Johann Wolfgang Goethe a Caroline Herder. La frase pot sorprendre una mica, sobretot si llegim en el «Viatge a Itàlia» les ganes, una mica malaltisses, que l'autor del *Werther* tenia d'arribar a Roma... Però tant se val, entenem el que vol suggerir. Perquè potser siga cert que, de vegades, l'objectiu menys interessant d'un viatge és el destí final; potser siguen les etapes, els descobriments inesperats que empedren, mai millor dit, el camí, els que van donant sentit al viatge. Es ben possible que si Montesquieu no hagués realitzat el seu viatge a Itàlia poc després d'haver visitat Alemanya i Àustria, mai no hauria desenvolupat la seua tesi sobre la

relació entre el clima i el caràcter dels pobles («el clima és el primer de tots els imperis» afirmava l'autor de les *Cartes perses*). I, en aquest sentit, si Goethe no hagués llegit Montesquieu i *L'esperit de les lleis*, i si no hagués fet aquell viatge imprevisit a Roma, però que es va perllongar de forma inesperada fins a Nàpols i Sicília, gran part del pensament científic goethià hauria estat diferent. Al capdavant, un Goethe sedentari, o un Montesquieu ancorat al seu castell de La Brède, haurien escrit el mateix?¹

De segur que no. I, tanmateix, parlem de viatges curts, de «viatgets». Però aquests, en certa manera, van canviar la seua concepció de les coses, la seua visió de la naturalesa. Què haurien escrit Goethe i Montesquieu si, com Benoît de Maillet, cònsul francès a Egipte, haguessen visitat durant anys i anys tots els països de la mediterrània? Fins a quin punt les

Martí Domínguez és director de la revista *Mètode* i professor de Periodisme a la Universitat de València. Ha publicat, entre altres, les novel·les *Les Confidències del Comte de Buffon* (1997) i *El secret de Goethe* (2000).

limitacions «científiques» de Goethe i Montesquieu no es van veure condicionades per una manca de viatges que pogueren corroborar les seues observacions? En canvi, el diplomàtic Maillet va fer una collita fenomenal d'idees al llarg de les seues exploracions, que va exposar en *Telliamed* (que és la transcripció a l'inrevés del seu nom), una de les obres més fascinants del segle XVIII francès, i on, entre moltes altres coses, explica les seues extravagants opinions sobre la formació de la terra, de les muntanyes i de les espècies. De Maillet va anar recollint anècdotes de tot tipus, però de forma especial de vessant naturalístic, per a crear un sistema segons el qual volia establir que

els animals terrestres descendeixen dels marins i que la formació d'aquests es va realitzar a la mar a partir de llavors que omplien les aigües, bé se supose que aquestes llavors són eternes o bé que hagen estat creades.²

Convindreu que això, a les acaballes de l'Ancien Régime, era un objectiu ben poc diplomàtic! Siga com siga, de segur que avui ningú no recordaria aquell cònsul extravagant si no fos perquè va redactar aquell «visionari» manuscrit explicant les observacions realitzades durant els seus viatges. Malauradament, al cònsul li mancava metodologia, uns coneixements naturalístics amplis, una concepció filosòfica de la natura assenyada, perquè el seu text tingués una bona qualitat científica. L'escriptor Joseph Antoine Dezallier d'Argenville el va atacar amb ferotge indignació:

Quanta bogeria en aquest autor que ha volgut substituir Telliamed per Moïses, traure l'home de les profunditats de la mar,

i, per temença de creure que poguéssim descendir d'Adam, donar-nos com antecessor nostre un monstre de les mars! Tan sols un impiu ateu podria inventar aquests somnis.

«L'impiu ateu», vet ací l'eterna qüestió. I, tanmateix, les idees agosarades del bon cònsul, aquella doctrina transformista de les espècies, aquell reconeixement de la unitat i plasticitat de la matèria, interessarien els filòsofs il·lustrats, especialment Buffon i Diderot.³ I, així, els pensaments del «xerraire» de Telliamed –com l'anomenava amb sornegueria Voltaire– evolucionarien fins a punts que el mateix cònsul hauria trobat una mica inversemblants.

LINNÉ I ELS SEUS APÒSTOLS

Maillet, com Goethe i Montesquieu, no viatjava per arribar al seu destí (tot i que aquest estigués ben definit), sinó per a entretenir-se durant el viatge. Són, per dir-ho a la forma de Laurence Sterne, viatges «sentimentals», viatges de diletants encuriosits, on es busca aprendre de tot i sobre tot, i molt especialment sobre la diversitat dels costums humans. Tot es passa pel sedàs de l'enteniment, tot es sotmet a les forces de l'experiència, amb aquell desig de «veure amb els propis ulls», i que Immanuel Kant va definir amb la seua coneguda fórmula de «Sapere aude». Es clar que el «atreveix-te a saber» kantian, o el «osez voir vous mêmes» volterian, no és el que mou sempre els viatgers del segle XVIII. Sovint n'hi ha una tendència, una mica simplista, a recollir sota el terme d'*il·lustrat* tot aquell que d'alguna manera ha realitzat la seua obra durant el període

de les Llums. Es un reduccionisme de curta volada, que emmascara el veritable procés de la Il·lustració. Igual que resultaria erroni considerar que tot escriptor del segle XIX ha de ser per força romàntic, el mateix es pot dir dels autors que van viure durant el segle de les Llums. En aquest sentit, si Maupertuis, La Condamine, Bougainville es poden considerar uns bons models de viatgers il·lustrats (de científics ferits per la dèria d'analitzar-ho tot sota la llum de la raó), potser el contrari es podria suggerir de Linné i de molts dels seus deixebles més pròxims.

Ja sé que aquesta opinió pot sobtar, sobretot perquè al botànic d'Uppsala ha estat, un colp i un altre colp, instituït com un dels grans prohoms del segle de les Llums. I, tanmateix, fou Linné un il·lustrat? Sens dubte, la seua obra cabdal, el *Systema Naturae*, així com el seu mètode de la taxonomia binomial, van ser uns instruments poderosíssims, que van permetre ordenar el coneixement sobre el món natural. Humboldt, Banks o Darwin, sense l'estri linneà, potser no haguessen aconseguit gran cosa. Però, Linné va dubtar —es va atrevir a saber— d'alguna cosa? Ja m'enteneu. Resulta una mica decepcionant llegir la crònica que Carl von Linné va escriure del seu viatge a Lapònia. Així com Goethe adverteix que no es viatja per arribar, sinò tan sols per viatjar, en la crònica linneana fa l'efecte que l'únic motiu que l'ànima a avançar és l'ansiat retorn a casa! En la seua crònica del viatge, el celebrat *Iter Lapponicum*, es poden llegir aquests versos que deixen palès l'esforç que va realitzar el jove botànic:

Smaland em va donar la vida
Suècia l'he recorregut sencera

He baixat a 450 metres a les entranyes de
la terra
He ascendit sis milles amb esquís
Estiu i hivern he vist en un sol dia i en el
mateix dia he viscut entre
Núvols que he travessat
He visitat la Fi del Món
He vist el refugi del sol durant la nit
I en un any he recorregut més de 6.000
milles per terra.

O ENS Entium miserere mei!

«O Ser de totes les coses, tingueu pietat de mi!» és el crit desesperat de Linné. Aquell jove d'Smaland, fill d'un rector afeccionat a la jardineria, com més coses va descobrir, com més milles va recórrer, com més metres va baixar a les espelunques de la terra, menys i menys va dubtar i més i més es va admirar del Totpoderós. I més va desitjar retornar a la llar materna! I així, en la introducció del *Systema Naturae*, escriu unes frases ben significatives:

Quan em vaig despertar Déu etern, immens, omniscient, totpoderós, acabava de passar. El vaig veure de lluny i vaig quedar capficat en l'admiració. He seguit les petjades dels seus passos, i en tot, fins en les coses tan petites que semblen no existir, quin poder, quina saviesa, quina inexplicable perfecció!

Acceptareu que Linné, més que un seguidor de les Llums, sembla un il·luminat! Ja passen aquestes coses! Gran part dels deixebles de Linné, dels apòstols del Nou Adam, van seguir les petjades del seu mestre, i tot i que van recórrer el món sencer, els antiulls apriorístics amb què contemplaven la realitat els va impedir veure gran cosa. A hores d'ara, resulta sor-

VIATGES A LA RECERCA DEL BON SALVATGE

prenent fer una llista dels seus deixebles més directes i comprovar la poca trascendència que aquests «soldats de l'exèrcit de Flora» han tingut en la gènesi de les idees. Qui recorda avui Christopher Tärnstrom, Frederik Hasselquist, Pehr Osbeck, Pehr Löfving, Pehr Kalm, Clas Alströmer, Anders Sparrman, Carl Peter Thunberg? Qui els recorda si no és pel nom de plantes tropicals (*Osbeckia*, *Sparmannia*, *Kalmia*, *Ternstroemia*,...) que els va adjudicar Linné? El seu esforç, que en molts casos els va costar la vida (Tärnstrom va morir a Siam, Hassequilst a Esmirna, Löfving a l'Orinoco), va –per dir-ho així– pagar la pena? No ho sé... Dubte que per a la viuda de Tärnstrom el fet que el nom del seu espós s'inscrivís en el Temple de Flora fos un consol de certa importància.

En qualsevol cas, trobe que ningú no ha denunciat la impostura linneana.⁴ En el seu moment, tan sols el comte de Buffon i el suís Albrecht von Haller van oposar una certa resistència crítica al «Viro Clarissimo Carolo Linnaeo». Buffon va denunciar que Linné tenia més interès a posar noms que a estudiar els éssers vius que batejava. En canvi, Haller temia no sols la subjectivitat i alegria amb què El Gran Anomenador⁵ repartia els noms, sinó també els resultats i conclusions que es podien extraure del seu mètode: «Es considera un segon Adam, i dona noms a tots els animals basant-se exclusivament en els seus trets externs. Quasi es pot fer de 'l'home un simi' o del 'simi un home'».

Què hauria dit l'ortodox Haller de les idees de Charles Darwin?

És indicatiu assenyalar que un dels deixebles més entusiastes del Nou Adam fou Jean-Jacques Rousseau.⁶ Ho és, d'indicatiu, perquè Rousseau, a l'igual que Linné, ocupa en el segle de les Llums un lloc de difícil definició. En la setena *promenade* escriu de Linné: «No conec un home en la terra més gran que ell. Li dec la meua salut i fins i tot la vida». La declaració no cal prendre-la massa seriosament (com, al capdavant, moltes de les coses de Rousseau); però el que és cert és que l'autor del *Contracte Social* seria un dels grans divulgadors de l'obra linneana. Rousseau no sols seria un bon herboritzador, sinó que fins i tot publicaria un petit manual de botànica, un llibre «vraiment elementaire, dans lequel un homme qui n'aurait jamais vu des plantes put parvenir à les étudier». Així va nàixer *Le botaniste sans maître ou manière d'apprendre seul la botanique* (1785), on Rousseau anima tothom a endinsar-se per les muntanyes i a recol·lectar plantes, i així integrar-se en la pau redossada del món natural.⁷

No cal ara explicar els motius que animaven Rousseau a divulgar entre els homes el seu amor a la natura, ni les raons que expliquen la cèlebre sentència: «La naturalesa fa l'home feliç i bo, mentre que la societat el fa corrupte i miserable». El que resulta potser més sorprenent és que els exemples sobre societats salvatges que nodreixen gran part de l'obra del ginebrí –i especialment el *Discurs sobre la desigualtat entre els homes*– foren quasi tots extrets de la *Història natural* de Buffon i de la *Història general dels viatges* de l'abat Prévost.⁸ És a dir, de dos divulgadors que

no havien viatjat gaire! Que no havien vist mai cap «salvatge»! En qualsevol cas, Rousseau descobriria en aquestes obres la increïble diversitat existent entre els pobles, i tan sols extrauria els exemples que s'adeien amb la seua teoria de la bondat natural dels homes. Els caníbals –explicats per Montaigne als seus *Assaigs*–, o bé els Hottentots –descrits amb notòria repugnància per François Leguat («peut-on donner le nom d'hommes à de pareils animaux?»)— són ja homes «desnaturalitzats», que no cal per tant considerar. Fins i tot, va ser ignorat el testimoni de La Condamine, que en el seu *Viatge à l'Amérique meridional* (1751) escriu paraules ben dures sobre els indis («no es pot veure sense avergonyir-se com l'home abandonat a la simple Natura, privat d'educació i de societat, difereix ben poc de la bèstia»).

«C'est la faute à Rousseau», en efecte. L'autor de *L'Emili* va anar congriant a poc a poc la revolució romàntica, en ple segle del racionalisme, tancant els ulls als testimonis que no recolzaven la seua argumentació. Per dir-ho segons l'expressió de Montaigne, tot ho va fer passar pel seu tamís. En aquest sentit, Kenneth Clark escriu de Rousseau que era més un artista (un artista de *thèse*, caldria afegir) que un filòsof, i és ben possible. La impostura, el sofisma de l'autor del *Contracte Social*, com el que hem denunciat de Linné, és evident. I en molts aspectes perdura entre nosaltres, especialment entre les anomenades ciències socials. Però, en aquell moment, ¿com podia dubtar del testimoni d'un home que coneixia tan bé la natura, que es permetia fins i tot descriure noves espècies de plantes?

Trobareu, Mme., –li escriu a la duquesa de Portland– una umbel·lífera a la qual m'he

pres la llibertat de donar el nom de «Sesetihalleri». Es molt bella, més encara en aquest país que en les regions meridionals, perquè amb els primers freds esborren el seu verd fosc per un bell púrpura, sobretot la corona de les llavors; perquè tan sols floreix a la tardor, el que fa que les llavors tinguin poc de temps per a madurar i que siguin difícils de recol·lectar. He trobat, no obstant això, la manera de recollir-ne algunes. Tingueu la bondat de donar-les al vostre jardiner...⁹

Sens dubte, la duquesa de Portland també creuria en el bon salvatge. Com no fer-ho amb un argumentador tan hàbil! A més a més, per a complicar encara més la troca, durant aquells anys Bougainville va publicar la relació del seu viatge al voltant del món. Cal assenyalar que el capità francès no creia gota en els plantejaments de Rousseau, i a les primeres planes del seu «Discurs preliminar» atacava els *philosophes*:

Sóc un viatger i un mariner; és a dir, un mentider, i un imbècil als ulls d'aquella classe d'escriptors esquenadrets i soberbis que, en el relax dels seus gabinets, filosofen sobre el món i els habitants, i sotmeten imperiosament la naturalesa a les seues impressions.

Sotmeten imperiosament la naturalesa a les seues impressions! Acceptareu que la frase és perfecta per a Rousseau! I, tanmateix, en aquesta crònica del viatge, tot i denunciar l'estat bàrbar i cruel de molts pobles, Bougainville no va poder deixar de descriure el clima idíl·lic de Tahití, d'aquella societat d'éssers plàcidament instal·lats en una vida arcàdica i contemplativa.

A més a més, el botànic Philibert Com-merson, que integrava junt amb el físic Verron la part científica de l'expedició, va publicar en el *Mercure de France* les seues impressions sobre l'anomenada «Ile heu-reuse»: «le seul coin de la terre où habitent des hommes sans vices, sans préjugés, sans besoins, sans dissensions». Si existia almenys un lloc on la utopia rousseauiana es feia realitat, potser la tesi fóra certa.¹⁰

LA ROMÀNTICA DESCRIPCIÓ DELS TRÒPICS

Isaiah Berlin, en «Les arrels del roman-ticisme», escriu que en el fons les opinions de Jean-Jacques Rousseau no són del tot diferents de les de la doctrina oficial de la Il·lustració. I tanmateix, potser ningú va estar tan lluny del «sapere aude» kantian. Com Linné, Rousseau va crear tota una escola de filòsofs embadocats al davant de l'espectacle formidable de la natura: mentre que els seguidors del taxònom suec hi descobrien Déu, els de Rousseau, anaven a l'encalç de l'origen bondadós de l'home, i sovint es retrobaven fortuïtament ells mateixos. Bernardin de Saint-Pierre, un dels deixebles més pròxims a Rousseau, comentava als seus *Études de Nature*:

Alguns filòsofs famosos han gosat parlar dels animals com simples màquines. Els atribueïen instints cecs, que ordenaven d'una manera uniforme totes les seues ac-cions, sense passions, sense voluntat, sense capacitat de decisió i fins i tot sense sen-sibilitat. Una dia li vaig remarcar la meua sorpresa a J. J. Rousseau; li vaig comentar que em semblava ben estrany; ell em va contestar amb saviesa: «El que s'esdevé és

que quan l'home comença a enraonar, deixa de sentir».¹¹

L'obra de Saint-Pierre és la millor tras-lació de les idees de Rousseau sobre la na-tura: tot enraonament està modulat pel sentiment. No cal dir que hi sura la inani-tat més espantosa. Si la Il·lustració tracta de rompre les antigues coercions, a profit d'una llibertat cada vegada més exigent, el rousseauianisme (com molts altres cor-rents filosòfics basats en una mala inter-pretació de la natura) crea unes noves lleis absolutament inaferrables.¹² Resulta sor-prenent que un escriptor com Saint-Pierre, viatger incansable, que havia recor-regut terres tan disperses com Finlàndia i Madagascar, pogués originar un volum de paperassa tan insubstancial, tan buit de qualsevol idea. Si el lema d'Helvetius i dels filòsofs de la secta *holbachique* havia estat «à la chasse des idées», en el cas de Ber-nardin de Saint-Pierre l'obsessió pel llegat de Rousseau i per la perfecció de la natura-lesa, el condueix fins a l'extrem de no en-lairar cap idea que no faça riure de poca-solta. I així, en *Harmonies de la natura*, escriu, per exemple, que els melons sem-blen dissenyats per a ser fets a tallades per a una família mitjana, o bé es pregunta:

Per què la vaca té quatre mamelles, tot i que dona a llum un cabdell, i molt rara-ment dos? Doncs perquè aquelles dues ma-melles supèrflues estaven destinades a ser-vir d'aliment al gènere humà.

I, el que són les coses –perquè l'epopeia dels homes és complicada, i, comptat i debatut, res no és tan senzill– Bernardin de Saint-Pierre va ser un autor de gran èxit. En la seua obra *Paul et Virginie*

(inclosa en els seus *Etudes de nature*), un llibret d'un romanticisme naïf, on es narra l'amor desesperat i tràgic de dos joves, va realitzar una de les primeres descripcions literàries de la naturalesa tropical. L'èxit d'aquesta obra fou tan aclaparador, que se'n feren més de 300 edicions, i va reportar a l'autor no sols uns importants guanys econòmics, sinó també l'amor incondicional de la filla del seu editor Didot, que es deia –ah! capricis de l'atzar!– Felicité... Estem segurs que la seua dot (27.000 francs) va reforçar la idea de Saint-Pierre de la perfecta harmonia que regna en el tot vivent...

Siga com siga, el més interessant de *Paul et Virginie* són les descripcions de la natura; descripcions que colpirien França i l'ànim de molts naturalistes, com aquesta que fa de Madagascar, i que transcrivim en la traducció noucentista d'Albert Cabetany:

A l'entrada d'aqueixa conca, de la qual estant es descobreix tantes coses, els ecos de la muntanya repeteixen sense treva la fressa dels vents que agiten els boscos veïns i l'estrèpit de les ones que rompen al lluny damunt dels esculls; però al peu mateix de les cabanes ja no es sent cap fressa i no es veu al voltant sinó grans penyes espadades com a muralles. Ramells d'arbres creixen en llurs bases, en llurs clivelles i àdhuc en llurs cims, on s'aturen els núvols. Les pluges que llurs puntes atreuen pinten tot sovint les colors de l'arc de sant Martí damunt sos costats verds i torrats i mantenen llur peu les deus de les quals es forma el rierol de les Latànies. Un gran silenci regna en llur clos, on tot és apacible, l'aire, les aigües i la llum. Amb prou feines l'eco hi repeteix el murmuri de les palmeres reials

que creixen damunt llurs planiols elevats i les llargues sagetes de les quals hom veu gronxades pels vents a totes hores. Una claror suau il·lumina el fons d'aqueixa conca on el sol no resplendeix sinó a mig dia, però des de l'aurora, sos raigs en colpeigen el coronament, les puntes del qual, elevant-se damunt les ombres de la muntanya, semblen d'or i de púrpura damunt l'atzur del cel.¹³

ELS PATAGONS DE L'ABOMINABLE TEMPS JACK

Tot amb tot, aquestes ratlles mostren com l'home, malgrat tenir la possibilitat de pensar d'una manera independent, prefereix sovint triar un guia, un líder, que el condueca còmodament pels camins de la recerca. Paul Hazard, en *El pensament europeu del segle XVIII*, comenta que «la peresa, la covardia impulsen multitud d'esperits a romandre en minoria d'edat durant tota la seua vida i permeten a altres exercir un fàcil domini». I és ben cert. Tan sols això explica la lentitud amb què avancen les idees, els atzucacs inversemblants per on s'endinsen, els errors i paranys en els quals cauen els homes colp rere colp. A hores d'ara sorprèn força que quan el capità John Byron –avi del cèlebre poeta– va publicar la crònica del seu viatge al voltant del món (1768), la il·lustrà amb un frontispici on un mariner anglès ofereix un tros de pa a dos gegantins patagons. Tot i que diversos naturalistes havien dubtat de la presència d'aquests gegants de peus grans (d'on ve el nom de patagons, i per tant, el topònim Patagònia), Byron en ple segle de les Llums, els va dibuixar, i va ser el primer a crear un testimoni visual de

la grandària goliatesca dels habitants d'Amèrica del Sud. Fins a l'extrem que aquest fou el major al·licient perquè se'n realitzàs una quasi immediata traducció a l'espanyol, publicada l'any 1769. En aquesta podem llegir la curiosa descripció del capità Byron, en traducció del naturalista Casimiro Ortega:

Su estatura era tan extraordinaria, que aun sentados en el suelo venían a ser casi tan altos como el Comandante en pie. [...] Los de mediano porte, nos pareció, que tendrían como ocho pies, y los mayores nueve, y algo más. Es verdad que no los medimos con regla alguna fija; pero tenemos motivos para persuadirnos de que mas bien hemos disminuido, que exagerado, su altura.¹⁴

Quina necessitat tenia el capità Byron –conegut a l'armada anglesa com «Foul Weather Jack» (Jack Temps Abominable), per les tempestes que s'originaven sempre que es feia a la mar—¹⁵ de cultivar aquell fals testimoni? Si La Condamine havia demostrat uns anys abans que el mite de les amazones era una farsa inventada per Orellana i pels conqueridors espanyols que malinterpretaren les paraules dels indis (per la qual cosa el riu més cabdalós del món duia un nom conceptualment erroni),¹⁶ per què seguir conreant aquella fantasia de les dimensions gegantines dels habitants de la Terra de Foc? Potser tan sols pel gust que tenen els homes per allò meravellós, per allò fantàstic, per allò extraordinari. I, no obstant això, primer Bougainville i després Cook, als dos i cinc anys respectivament, van desmentir l'existència d'una Nació de Gegants. El capità Cook, que afortunadament sí que duia un

«regle» en el seu equipatge, va anotar al seu diari de manera ben asèptica: «cinc peus vuit a cinc peus deu polzades; les dones són molt més petites, poques són les que passen els cinc peus d'altura». I Comerson, a les ordres de Bougainville, va escriure sens dubte pensant en el testimoni de Jack Temps Abominable: «Aquests Titans prodigiosos de l'estret de Magallanes no han existit més que en la imaginació dels poetes i dels marins».

En qualsevol cas, potser siga certa l'expressió que tota pedra fa paret. Al capdavall, si Buffon no hagués llegit les digressions de Maillet, si Rousseau no hagués divulgat amb llàgrimes emocionades les bondats de Linné, si Saint-Pierre no hagués estat un seguidor aferrissat de Rousseau, la història de les idees hauria seguit un curs ben diferent. I no sabríem dir si millor o pitjor. Cadascú va difondre d'alguna manera les seues idees sobre la natura, i, amb el seu entusiasme, va crear deixebles i seguidors. I així, per exemple, el jove Alexander von Humboldt, sense els precedents de Goethe, Rousseau i Bernardin de Saint-Pierre, és possible que mai no s'hagués aventurat a realitzar el seu famós viatge a Amèrica del Sud. Sense les idees sobre la metamorfosi de les plantes de Goethe, sense la crònica del segon viatge del capità Cook realitzada pel naturalista alemany Georg Forster,¹⁷ sense els apòstols de Linné enviats a tots els racons del món, sense les desgraciades aventures de Byron en les seues circumnavigacions, «el petit boticari» –com se'l coneixia amb estima a Berlín– no hauria abandonat mai el seu treball d'enginyer de mines i no s'hauria llançat a aquella perillosíssima aventura dels tròpics. D'altra banda, sense totes aquestes influències, Humboldt tampoc

no hauria publicat la crònica de les seues aventures per l'Orinoco (*Relation historique du Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent*) amb aquell estil novel·lesc, amb aquella sàvia combinació de ciència i literatura.¹⁸

Per tot això, quan Charles Darwin, en la seua autobiografia, comenta que els tres únics llibres que es va endur al viatge del Beagle foren la Bíblia, Milton i Humboldt, cal entendre el que, en certa manera, representava aquesta última obra en el seu equipatge. En aquell moment, la *Relation historique* era el *best-seller* de la ciència. Darwin s'embarcaria amb el desig d'emular Humboldt, a l'igual que aquest ho havia fet seguint l'exemple de tants altres investigadors. Durant els cinc anys que va durar el seu viatge, el jove Darwin va descobrir una natura d'una riquesa insospitada, d'unes adaptacions inversemblants i d'una crueltat esgarriadora. El mite del bon salvatge de Rousseau s'esvairia tan bon punt va tractar els patagons de

la Terra del Foc, la visió pomposa de Saint-Pierre dels tròpics desapareixeria quan va comprovar com la lluita per la supervivència resulta encara més aclaparadora en la selva, i, en canvi, la visió transformista de les espècies (afavorida per les idees de Goethe, Humboldt i els filòsofs francesos) va anar fent-se més i més atractiva. Potser per això Charles Darwin és el millor exemple per il·lustrar la frase de sir Francis Galton¹⁹ amb què iniciàvem aquest assaig. En efecte, aquell joveníssim naturalista durant el seu viatge al voltant del món, va veure la natura treballant per ella mateixa, la va observar des d'una nova perspectiva i va disposar del suficient temps lliure per a poder dedicar-se a tots aquells nous problemes que li cridaven l'atenció. Gràcies a aquell viatge, Charles Darwin es va convertir en un dels més importants «líders» de la ciència de tots els temps. I, al capdavant, va donar la raó a Goethe: no es viatja per arribar, sinó tan sols per viatjar. □

1. Per a la relació entre Goethe i Montesquieu vegeu el llibre de Jean Lacoste, *Le «Voyage en Italie» de Goethe*. Presses Universitaires de France (1999).

2. El títol complet de l'obra és *Telliamed ou Entretiens d'un philosophe indien avec un missionnaire français sur la diminution de la mer, la formation de la terre, l'origine de l'homme, etc.* El llibre fou dedicat a Cyrano de Bergerac, autor d'*El Viatge a la Lluna*, i el text, que reproduïm en l'edició de Basle de 1769, de seguida ofereix una mostra de l'excèntric tarannà de l'autor: «C'est à vous Illustre Cyrano, que j'adresse mon Ouvrage. Puis-je choisir un plus digne Protecteur de toutes les folies qu'il renferme? Il est vrai qu'entre vos extravagances et les siennes il y a aussi peu de rapport qu'entre le feu et l'eau [...]. N'importe: cette petite différence ne doit point vous empêcher d'accepter l'hommage que je vous fais. Extravaguer pour extravaguer, on peut extravaguer dans la Mer comme dans le Soleil ou dans la Lune».

L'única reedició recent fou la realitzada per la University of Illinois Press, l'any 1968, amb un estudi introductori d'Albert V. Carozzi.

3. La relació entre Maillet i els transformistes francesos ha estat particularment estudiada per Armand de Quatrefages, *Darwin et ses précurseurs français: étude sur le transformisme*, F. Alcan, 1892, i per Jacques Roger, *Buffon. Un philosophe au Jardin du Roi*, Fayard, 1989.

4. L'obra i la vida de Linné ha estat quasi sempre tractada de manera hagiogràfica. La major part de les biografies prenen com a base el llibre B. D. Jackson, *Linnaeus. The story of his life adapted from swedish of Theodor Magnus, emeritus in the University of Uppsala, and brought down to the present time in the light of recent research*, Londres, 1923. La biografia més exhaustiva és la de Wilfrid Blunt (1971) «The complete naturalist: a life of Linnaeus».

5. La modèstia no era el fort de Linné i ell mateix no dubtava a autodenominar-se «el Príncep dels Botà-

- nics». En una de les seues primeres obres, *Flora lapponica* (1737), inicia la secció de les il·lustracions amb uns versos del botànic Browallius: «Cessent Hesperidum facunda insomnia, cessent:/ Linnaeus faciem detegit hospitii». Per tot això, el gran i discret botànic Haller no podia pair la immodèstia i facúndia del savi suec.
6. La influència de l'obra de Linné sobre l'obra de Rousseau i dels seus deixebles està magistralment estudiada en el llibre de Pascal Duris *Linné et la France*, Droz, Ginebra, 1993.
 7. Rousseau també va iniciar la redacció d'un diccionari de botànica. En els seus esborranys, malauradament inacabats, demostra els seus amplis coneixements botànics, amb un llenguatge atractiu i poc acadèmic. Per exemple, en la veu Flor, que reproduïm traduïda de la versió de les *Ovres Completes* (Armand-Aubré, edit., 1829), escriu: «Quan no em pregunten què és el temps, deia sant Agustí, ho sé molt bé; ja no ho sé quan m'ho pregunten. Es podria dir el mateix de la flor i potser fins i tot de la bellesa, que, com ella, és la ràpida presa del temps. En efecte, tots els botànics que han volgut donar fins ara definicions de la flor han fracassat en la seua empresa, i els més il·lustres, com MM. Linnaeus, Haller, Adanson, que en coneixien millor que els altres la dificultat, ni tan sols ho han intentat, i han deixat la flor per definir».
 8. Antoine François Prévost D'Exiles, el cèlebre autor de *Manon Lescaut*, va publicar nombroses recopilacions i traduccions, entre elles la seua famosíssima *Histoire Générale des Voyages, ou Nouvelle Collection de Toutes les Relations de Voyages par Mer et par Terre, qui ont été publiées jusqu'à present dans les différentes Langues de toutes les Nations connues* en 20 volums.
 9. Jean Starobinski, en *Jean-Jacques Rousseau. La transparence et l'obstacle* (1971), escriu que Jean-Jacques «herboritza com a col·leccionista, i no com a naturalista. Per a ell és una ocupació, una diversió, més que una veritable acció». Els seus llibres de botànica, el projecte de realitzar una *Flora petrinsularis*, així com l'intent de descripció de noves espècies, contradiuen en part aquesta opinió.
 10. Philibert Commerson va abandonar el capità Bougainville a Madagascar, on va morir l'any 1773. La seua criada va enviar el seu herbari a França, que tenia 6.000 plecs, amb aproximadament 3.000 noves espècies, entre elles la *Bougainvillea* i la *Hortensia*.
 11. El millor estudi de les relacions entre Bernardin de Saint-Pierre i Rousseau és el de Daniel Mornet *Le sentiment de la nature en France de Jean-Jacques Rousseau à Bernardin de Saint-Pierre. Essai sur les rapports de la littérature et des mœurs*, París, Hachette, 1907.
 12. Jean de la Viguierie, en la seua excel·lent obra *Histoire et dictionnaire du temps des Lumières* (París, 1995), escriu: «La metafísica de Bernardin de Saint-Pierre no val gaire més que la seua ciència de la natura. Era l'amic de Jean-Jacques. Xipolleja com ell en una mena de moralisme tou i sentimental».
 13. Albert Cabestany, en el pròleg de la seua curiosa traducció (publicada per Editorial Catalana, sense indicar l'any), comenta: «Fenelon i Rousseau (descendents, ells mateixos, de Virgili), veu's aquí els avis de Pau i Virgínia. La creença d'un ordre idíl·lic natural a l'home: la creença que aquest ordre havia existit en la història o existia encara en els indrets i els costums exòtics: l'apologia, doncs, de la 'naturalesa' i del 'cor'».
 14. En el prefaci de Casimiro Ortega, que obri l'edició espanyola (1769), es pot llegir la posició prudent del traductor: «Reconociendo pues, que si algo fuera capaz de establecer la existencia de los Gigantes, la estableceria sin duda la Relacion de este Viage; pedimos al Lector que la lea con reflexión, consulte las Obras que se han escrito sobre este célebre Problema y forme libremente su dictamen, permitiéndonos suspender todavia el juicio, o a lo menos disimular nuestra opinión en materia tan delicada, y controvertida por los hombres mas sabios».
 15. Lord Byron va fer referència al seu avi en el Cant II de *Don Joan* en el moment de referir-se al naufragi del protagonista. «His hardships were comparative/ To those related in my grand-dad's 'Narrative'» (estrofa CXXXVII) ('Els seus infortunis foren semblants/ Als contats pel meu avi en la seua Narrativa').
 16. El llibre de Charles Marie La Condamine, on explica el seu periple pel riu Amazones, és una de les narracions més suggerents i divertides del segle de les Llums. Malauradament, no existeix cap traducció al català (a l'igual que s'esdevé amb tantes altres cròniques de viatgers cèlebres, com Cook, Bougainville, Humboldt o Wallace).
 17. Georg Forster va publicar *A voyage round the world, in His Britannic Majesty's Sloop Resolution, Commanded by Capt. James Cook*, l'any 1777, on combina ciència, viatges i literatura. Tampoc no ha estat traduït ni reeditat fins ara.
 18. Vegeu l'excel·lent treball de Cedric Hentschel *Sobre la síntesi de literatura i ciència natural en Alexandre von Humboldt*, publicat per Internationes (1969).
 19. Francis Galton va realitzar diferents viatges per Àfrica durant 1844 i 1850, i en va publicar dos llibres: *Narrative of an explorer in Tropical South Africa* i *The art of travel*. Era cosí de Charles Darwin.